

Olles eallin buđehiid, šuhkoláda ja Coca-Cola haga?

AMERIHKÁ ÁLGOÁLBMOGIID SÁNIT SÁMEGIELAS

Leat go gullan buđehiid birra? Leat go máistán šuhkoláda? Leat go goassege haksán duhpátsuova? Dovddat go olbmuid geat eai leat eallinagis borran buđehiid dahje šuhkoláda, dahje eai leat máistán Coca-Cola dahje ovdamearkka dihte tomáhta? Áddejit go son buohkat dakkár sániid go *buđet*, *duhpát*, *šuhkoláda* dahje *tomáhta*? Leat go dát sámegiela sánit obanassiige? De leat.

Amerihká nannámat – Davvi-Amerihká ja Máttá-Amerihká – leat nu lahka ja nu guhkkín. Go geahččat kárta dárkilit, oaidnit ahte ovdamearkka dihte Romsas ja Guovdageainnus lea guhkit mátki Göteborgii ja Københámmanii go Kalaallit Nunaatii dahjege Ruonáeatnamii, mii gullá geográfalaččat Davvi-Amerihká. Nu go diehtit, de Kalaallit Nunaatas ášset inuihtat, ja inuihtat gávdnojit maiddá Kanádas ja Alaskas. Inuihtat sulastahttet sámiid dainna, ahte sii ášset viiddes guovlluin ja sis leat rievtti mielde mánga iešguđetlágan giela: Kalaallit Nunaatas hállet earret eará kalaallisutgiela, Kanáda bealde ges earret eará inuktitutgiela.

Ruonáeatnama kalaallisutgielas gávdnojit dakkár sánit go *annoraaq*, *illu* ja *qajaq*, ja Kanáda beale inuktitutgielas *annuraat*, *iglu* ja *qajaq*. Inuktitutgiela sánit čállojuvvojit maiddá ᐱᐅᑦᑦ, ᐱᐅᑦ, ᑭᐅᑭᑦ, muhto daid mearkkašumit leat oktageardánat: ᐱᐅᑦᑦ

mearkkaša biktasiid, ᐱᐅᑦ mearkkaša viesu ja ᑭᐅᑭᑦ anoráhkka, iglu ja kajáhkka.

Buđeha ruohttasat leat Amerihkás

Duokkár sánit dego *anoráhkka*, *iglu* ja *kajáhkka* leat viehka odđa sánit sámegielas, ja lea áddehahti ahte dat buktet millii inuihtaid ja sin árbevirolaš eallinvugiid. Veháš máddelaččas leat gávdnon *totemat* ja *tipit*. Dat tetge dát leat dušše uhca oasáš dain sániin maid Eurohpá gielat leat ožžon gitta dan rájes go Columbus joavddai Amerihkái ja deaivvadii singuin geaid máddarat ledje gávdnan Amerihká juo guhká ovdal su.

Vehážiid mielde dákkár sánit leat ollen maiddá Sápmaí, ja seammás leat dieđus ihtán maid áššit maidda dat čujuhit. Dakkárat leat ovdamearkka dihte *buđet* ja *duhpát*, mat soitet rievdadan Eurohpá kultuvr-

raid eanet go matge eará šattut maid Columbus ja su mañisčuovvut doppe gávdne. Go jurddašit buđehiid ja duhpáha, de millii hárvve bohtet Amerihká álgoálbmogat ja dat man ollu sin dološ kultuvrrat leat min eallimii váikkuhan.

Buđet ja duhpát eai dieđus leat bohtán Sápmái inuiehtain, muhto baicce guhkkinn máddin Karibias. Dan guovllu álgoálbmogat – dat geaiguin Columbus vuos deaivvadii – hálle taíno-nammasaš giela, mii lei dađi bahábut okta dain gielain mat mañjelis jávke eurohpálaš kolonialismma dihte.

Sániid *budet* ja *duhpát* álgovuodđu lea ge aiddo fal dán taínogielas, mas mii leat árben maddái dakkár sániid go *máisa*, *barbecue*, *kannibála*, *hurrikána*, *savánna* ja *kanua* dahjege *kanohta*, ja *buđeha* sullasaš *batáhta*. Dábálaččat dakkár sánit leat áinnas bohtán mángga

eará giela dego mat spánska- dahje portugálagiela ja loahpas dáro- dahje suomagiela bokte sámegeillii. Dan seammá Karibia taínogielas árbin leat maid báikenamat dego *Cuba*, *Haiti*, *Bahamas* ja *Jamaica*.

Šattut, eallit ja ollu eará

Bajábeale sániid ja namaid lassin mii leat ožžon Amerihkás maid ollu eará, mii ii daninassii leat imaš, go badjel njealjádas máilmmi eatnamiin leat Amerihká nannámiin. Earret taínogielas, de mii leat ožžon eará álbmogiin ja sin gielain dakkár borramušaid go *tomáhta*, *kakáo*, *šuhkoláda* – sáhttit go oba govahallat eallima ollásit dáid haga? Dáid sániid mii leat ožžon nahuatl-gielas, mii ain hállojuvvo Mexicos.

Veháš odđasut ja eksotahat borramušat soitet leat earret eará *ananas* ja *avokádo*, muhto dáppe davvin dat dál leat. Ja de dovdat *Coca-Cola*, man nama álgo-

oasi vuodđun lea *koka*-nammasaš miestta, man bláđiin oážžut sihke smáhka Coca-Colai ja maiddái *kokaiinna*, mii virkkosmahttá olbmuid ollu eanet go mii lea dearvvašlaš. Sátne *koka* lea bohtán gitta Mátta-Amerihkás, quechua- dahje aymaragielain.

Borramušaid ja juhkamušaid lassin Amerihká álbmogiin leat bohtán sánie maiddái eará tinggaide. Davvin sis leat leamaš ovdamearkka dihte *kajáhkát*, muhto máddin *kanuat* dahjege *kanohtat*. Inuihtaid alde leat leamaš *anoráhkát*, Mátta-Amerihká olmuin ges *ponchot* (quechuagillii *punchu*). Dálá USA nuortaosiid álbmogiid julggiin leat leamaš *mokkasiinnat*. Ja dieđus Amerihkás leat maiddái eallit mat eai nu gohčoduvvon Boares máilmmis leat vuhtton: vuvddiin ja mehciin *jaguárat*, *kojohtat* ja *pumát*, almmis gáfadis *kondorat* ja jogain balddihahtti *piráijat*.

Davvi-Amerihká duottarguovlluin johtet *karibut*, báikkálaš bohccot. Doppe leat maiddái beatnagat maid dovdat namain *busky* – ja dát namma lea rievtti mielde álgoálggus seamma sátne go *eskimo*. Sivva lea dat, ahte *buskybeatnagat* leat oainnat «eskimobeatnagat» seamma láchkai go sámiiin leat sámebeatnagat ja Sibirijá samojedain ges samojedabeatnagat dahjege «samojedat». Inuihtat eai dattetge láve liikot namahussii *eskimo*, danin go dat ii leat sin iežaset namma (*inuit* dahjege $\Delta \circ \Delta^{\circ}$) baicce namma man leat geavahan sin rán-

nját, Kanáda innuálbmot iežaset gielas. Nuppiid sániiguin Amerihká álgoálbmogiin leat bohtán guktot namahusat, vuos *eskimo* ja maŋgelis *inuihtta*.

Mirkkot ja herskot

Buot áššiin lávejit leat buorit ja heajos bealit. Badjelis leat oaidnán, ahte Amerihká álgoálbmogiin leat bohtán sánie hui várálaš tinggaide dego kannibálat, hurrikánat, piráijat, jaguárat, duhpát ja kokaiidna. Nuppe dáfus leat bohtán maid herskot dego barbecue ja avokádo. *Avokádo* bohtá nahuatlgieles sánis *ahuacatl*, ja mángasat dihtet ahte avokádos šaddá maid njálgga avokádosovsa man namma lea *guacamole*. Sánie *guacamole* duohken lea dan seamma nahuatlgieles *ahuacamolli*, mii lea goallossátne sániin *ahuacatl* (avokádo) ja *molli* (sovsa).

Avokádo, guacamole ja barbecue maŋŋá sáhttit dasto borrat bajálužžan ovdamearkka dihte herskuid *šubkoládain* dahje *anasain*. Min ruovttuin ja restoráŋŋain oidnojit maiddái bohttalat main čuožžu *tequila* ja *Tabasco*. Dat leat ožžon iežaset namaid Mexico gávpogis man namma lea ge juste *Tequila*, ja Mexico oassestáhtas man namma lea *Tabasco*.

Nama *Tabasco* álgovuodđu orru vehá eahpečielggas, muhto sihkkarit dat maid bohtá muhtun álgoálbmotgielas. *Tequila* goit lea ožžon iežas nama seamma

Kárta vuodđun leamaš kárta Harri Kettunen artihkkalis «From maissi to moksasiini: Amerindian Loanwords in Finnish».

nahuatlgielas mas leat ožžon sániid *avokádo*, *guacamole*, *kakáo*, *šubkoláda*, *tomáhta* ja daid lassin maiddái *chili*. Iešalddes olles *Mexico* namma bohtá dán seamma nahuaálbmoga gielas. Sin gillii dát sánit leat *ahuacatl*, *ahuacamolli*, *cacahuatl*, *xocolatl*, *tomatl*, *chilli* ja *Mexihco*.

Mii de vel leš boahtimin?

Sámegiela sánit dego *kakáo*, *šubkoláda* ja *tomáhta* ja olu eará bohtet nahuatlgielas, man hállet measta guokte miljovna olbmo. Dasa lassin dušše beare Mexicos hálluojuvvojit logiid mielde eará álgoálbmotgielat, main leat oktiibuot sullii guhitta miljovna hálli.

Vaikko Amerihkás leat mañimuš jahkečudiid jávkan čudiid dahje kánske duháhiid mielde álgoálbmotgielat, de čudiid mielde gielat leat maid seilon. Iešalddes dutkit navdet, ahte Amerihkás leat dán áigge eanet álgoálbmotolbmot go dalle go eurohpálaččat vuos deaivvaddeje singuin vihttačuodi jagi dassái. Dan dihte sáhttit maid navdit ahte sin ja sin gielaid ja kultuvrraid váikkuhus Eurohpá álbmogiidda ii suige leat nohkan, baice maiddái boahnteáiggis Amerihkás bohtet odđa sánit mat sajáiduvvet gitta sámegillii. Dakkár odđalágan sániid dego *ananas* ja *avokádo* mañhá min gávppiide ja gievkkaniidda leat juo ihtán ovdamearkka dihte *quina*, *papáijat*, *persimonat*, *cashewniehtit*, *tapiokajáffut* ja energiijajuhkamušaid *guarana* – visot dát maid bohtet Amerihkás.

Gielat ja kultuvrrat gulahallet ja mii oažžut dađistaga odđa sániid iežamet gielaide. Boahnteáiggi eat dattetge vel dovdda. Áidna maid diehtit lea ahte boahnteáiggis mii sihkkarit oažžut ain odđa sániid, muhto otne eat vel sáhte diehtit, makkár sánit ihtet ihttin dahje bohtet boahnte jagi. Sámegillii dat bohtet sihkkarit, nu go dán rádjai, eanemusat dáro-, ruota-, suoma- ja engelasgiela bokte. Juohke dáhpáhusas sáhttit navdit, ahte juo logi jagi geahčen mis leat ain odđasut sánit mat leat bohtán gitta Amerihká álgoálbmogiid rájes ja šaddan oahpisin maiddái Sámis, vaikko dán jagi eat leat oba vel gullan ge daid birra. Buorre mátki!

Eanet dieđut Harri Kettunen artihkkaliin «New World words and things in the Old World: how the Americas conquered the world» (<http://www.cnwajournal.org/wp-content/uploads/2021/06/New-World-words-and-things-in-the-Old-World-how-the-Americas-conquered.pdf>) ja «From *maissi* to *mokkasiini*: Amerindian Loanwords in Finnish»

